

Тақризи

муқарризи расмӣ ба диссертатсияи Раҷабов Абубакр Ашурович дар мавзӯи «Хусусиятҳои овоӣ ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.01. – Забони тоҷикӣ

Воқеан, дар замони соҳибистиклолӣ таҳқиқоти зиёди илмӣ дар робита ба иқтибосот ва саҳми он дар ғанисозии таркиби забони тоҷикӣ ба анҷом расида бошад ҳам, вале ҳанӯз дар ин самт масъалаҳои зиёде мавҷуданд, ки ниёз ба таҳқиқ дорад. Аз ҷумла, таҳқиқи ҷойгоҳи иқтибосот дар лаҳҷа ва нишон додани чандиву ҷунӣ ва ҷигунагии он аз мавзӯоте мебошад, ки имрӯз зарурат ба пажӯҳиши он аз ҳар вақти дигар бештар эҳсос мешавад. Зеро байни забони адабии меъёр ва лаҳҷаҳо ҳамеша як робита ва таъсири мутақобилае вучуд дорад, ки он дар тӯли таърих барои такмили ҳамдигарӣ нақши муассир мебозанд. Ҳамин аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд: «Лаҳҷаҳо яке аз муҳимтарин манбаҳои такмили забон буда, адибони гузашта ва муосири мо ҳамеша бо истифода аз захираҳои ин ганҷина луғату истилоҳоти фаровонеро ба забони меъёр ворид кардаанд. Аз ин рӯ, забоншиносон ва лаҳҷашиносон бояд ин сарчашмаи бебаҳоро мавриди омӯзишу баррасии ҷиддӣ қарор диҳанд ва забони адабиро аз ҳисоби дурдонаҳои он такмил диҳанд ва ғанӣ гардонанд».

Бо назардошти ин, пажӯҳиши хусусиятҳои овоию сохторӣ ва маъноии иқтибосот дар лаҳҷа аз ҷониби унвонҷӯ Раҷабов Абубакр Ашурович саривақтӣ ва тақозои замон буда, итминон дорем, ки дар ҳалли баъзе масъалаҳои забоншиносӣ ва лаҳҷашиносии тоҷик мусоидат мекунад.

Аз мутолиаи диссертатсия бармеояд, ки Раҷабов А.А. зимни таҳқиқ аз усулҳои таҷзияву таҳлил ва муқоиса истифода карда, барои равшан

шудани масоили мавриди таҳқиқ аз методҳои шарҳу тафсир, таҳлили лексикӣ-семантикию сохторӣ, баррасии омории воҳидҳои луғавӣ ва мушоҳида истифода намудааст. Ҷамзамон бо ин, муаллиф ба хоҳири нишон додани ҳолати гузаштаю имрӯзаи вижагиҳои овоӣ ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ усули синхронӣю диахрониро низ ба кор бурдааст.

Қобили қайд аст, ки натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионии Раҷабов А.А. боэътимод мебошанд, зеро муаллиф барои асоснокии фикри худ аз маводи пурғановати шеваи ҷанубӣ ва назари донишмандони зиёде истифода кардааст. Диссертатсияи мазкур аз ҷиҳати сохтор ва банду баст ба талаботи навиштани корҳои диссертатсионӣ комилан мувофиқ мебошад.

Диссертатсияи Раҷабов А.А., аз муқаддима, се боб, хулоса ва феҳристи адабиёти илмӣ иборат буда, ҳар боб дар навбати худ аз фаслҳо таркиб ёфтааст.

Муқаддимаи диссертатсия ба талаботи илмӣ ҷавобгӯ буда, тибқи анъанани муқаддиманависӣ доир ба мубрам будани масъала, дараҷаи азҳудкунӣ, заминаҳои назариявӣю методологӣ, мақсад ва ҳадафҳои таҳқиқот, объект ва мавзӯи таҳқиқот, масъалаҳо, усулҳо, марҳилаҳо ва соҳаи таҳқиқот, пойгоҳи асосии иттилоотӣ ва озмоишии таҳқиқот, эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсионӣ, наwgониҳои илмии таҳқиқот, аҳамияти назарӣю амалии таҳқиқот, нуктаҳои ҷимояшавандаи диссертатсия, ҳаҷм ва сохтори диссертатсия суҳан гуфтааст.

Боби аввали кор, ки «Омилҳои воридшавӣ ва хусусиятҳои овоии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» унвон гирифтааст, фарогири чор фасл буда, диссертант дар он атрофи сабабҳои иҷтимоӣ, таърихӣ ва забонии воридшавии калимаҳои иқтибосии арабӣ ба муҳити лаҳҷаҳои ҷанубӣ, интишори овозҳои ҳалқии айн (ع) ва хо-и хуттӣ (ح) дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ ва мувофиқати ҳамсадоҳои

арабӣ бо овозҳои хоси тоҷикӣ пажӯҳиш анҷом додааст. Дар ин боб диссертант тавонистааст, ки дар баробари нишон додани сабабҳои воридшавии калимаҳои арабӣ ба лаҳҷаҳои тоҷикӣ, ҳамзамон, ба нишонаҳои асосии ин калимаҳои иқтибосӣ ишора намояд, ки ин барои шинохти чунин вожаҳо дар забони тоҷикӣ мусоидат менамояд. Таснифи сарфӣ калимаҳо дар ин боб аз ҷониби диссертант хуб сурат гирифтааст. Диссертант дар ин ҷо кӯшидааст, то таҳаввулоти маъноии иқтибосот дар лаҳҷаҳо нишон диҳад, ки боиси маҳдудшавӣ ё сермаъноии калимаҳои иқтибосӣ гардидаанд.

Дар боби мазкур, хусусан, дар фасли савуми он диссертант талош намудааст, то нақши ду овози арабӣ ξ ва ζ -ро дар шинохти калимаҳои арабӣ дар лаҳҷа нишон диҳад. Ба таъкиди диссертант «дар ғӯйишҳои шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ҳодисаҳои овоии фонемаҳои айн ва ҳе (ξ ва ζ) дар таркиби вожаҳои иқтибосоти арабӣ ҳамчун ҳамсадоҳои иқтибосӣ нақши муайян гузоштааст ва аз рӯйи истемол ёфтани ва ё наёфтани ҳамсадоҳои ҳалқии ξ ва ζ ҳамсадоҳои лаҳҷаҳои тоҷикӣ ба ду навъ ҷудо мешаванд. Фонемаи ξ асосан дар гурӯҳи шеваҳои ҷанубӣ, хосатан, дар лаҳҷаҳои қаротегинӣ ва кӯлобӣ дар калимаҳои арабӣ истифода мешаванд» [Диссертатсия, с.43].

Фасли чоруми ин боб ба баррасии мувофиқати ҳамсадоҳои арабӣ ба овозҳои хоси тоҷикӣ бахшида шуда, дар он диссертант атрофи ҳазмшавии ҳамсадоҳои арабӣ, инчунин, тафовутҳои овоии байни лаҳҷаҳои тоҷикӣ андешаронӣ намудааст.

Боби дувуми диссертатсия зерини унвони «Хусусиятҳои луғавию маъноии калимаҳои арабӣ дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ», чи аз нигоҳи ҳаҷм ва чи аз нигоҳи таҳлилу баррасӣ яке аз бахшҳои муҳимми диссертатсия ба шумор рафта, аз 7 фасл таркиб ёфтааст. Унвонҷӯ дар 5 фасли аввали ин боб, ки боз ба зерфаслҳо тақсимбандӣ шудааст, муносибати калимаҳои арабӣ дар ташкили калимаҳои синонимӣ,

антонимӣ, полисемӣ ва омонимиро дар таркиби луғавии лаҳҷаҳо мавриди баррасӣ қарор додааст. Аз таҳлилу баррасии муаллифи диссертатсия маълум мешавад, ки вуруди иқтибосоти арабӣ, чи ба забони адабӣ ва чи ба лаҳҷаҳо, на мучиби нуқс, балки, аз як тараф, сабаби ғанигардии лаҳҷа ва, аз тарафи дигар, боиси таъсирбахш баромадани нутқ гаштааст.

Фасли шашуми ин боб ба қорбурди иқтибосоти арабӣ дар воҳидҳои фразеологие, ки дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ истифода мешаванд, бахшида шуда, унвонҷӯ барои таъйиди он мисолҳои фаровонеро марвиди баррасӣ қарор додааст. Дар фасли ҳафтуми боби мазкур, ки «Вожаҳои соҳавии арабӣ дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» унвон гирифтааст, истилоҳоту вожаҳои соҳавии арабиро ба 11 зергурӯҳ ҷудо ва мисолҳои оварда шарҳу тавзеҳ ёфтаанд.

Боби савуми диссертатсия, ки аз 5 фасл иборат аст, «Хусусиятҳои морфологӣ калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» унвон гирифтааст. Дар ин боб атрофи иштироки воҳидҳои луғавии арабӣ дар калимасозии тоҷикӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ пажӯҳиш пажӯҳиш анҷом гирифтааст. Чи тавре дар ин боб таъкид мегардад: «Қорбурди вомвожаҳои арабии гӯйиши ҷанубии забони тоҷикӣ аз роҳҳои суннати калимасозии забони тоҷикӣ сурат гирифтааст. Махсусан, роҳи морфологӣ яке аз воситаҳои асосии ба вуҷуд омадани вожаҳои мазкур ба ҳисоб меравад» [Диссертатсия, с.110]. Дар фасли дувуми ин боб унвонҷӯ аз нақши пасвандҳои исмсозу сифатсози забони тоҷикӣ дар калимасозӣ бо воҳидҳои луғавии арабӣ сухан гуфта, нақши калимасозии пешвандҳо низ дар ин ҷо аз назари ӯ дур намондааст.

«Иштироки калимаҳои арабӣ дар ташаккули воҳидҳои луғавии мураккаб» унвони фасли савуми боби мазкур буда, дар он ташаккули воҳидҳои луғавии мураккаб бо иштироки калимаҳои арабӣ дар гӯйишҳои ҷанубӣ дар қолибҳои зер нишон дода шудааст: а) исм+исм: ҳалқадум; б) исм+сифат: ғанибача // ғанивача; в) исм+асоси замони

гузаштаи феъл: гарибгард, инчунин, бо роҳи г) вожаҳои мураккабе, ки дар асоси ҷузъҳои забонҳои гуногун, яъне дар қолиби омехта ё гибриди шакл гирифтаанд: очизранг // ξочизранг.

Дар ду фасли ахири боби мазкур дар мавриди феълҳои таркибие, ки ҷузъи номиашон арабист, инчунин, доир ба қолибҳои калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаи ҷанубӣ баррасӣ анҷом гирифтааст. Мавриди зикр аст, ки таҳқиқи мукаммали қолибҳои калимаҳои иқтибосии арабӣ аз ҷониби унвонҷӯ аз огоҳӣ ва донандаи хуби забони арабӣ будани ӯ дарак медиҳад.

Кори диссертатсионӣ гувоҳи он аст, ки ҳар боби рисола бо фаслҳои дорои мазмуну моҳияти назариявӣ оғоз гашта, бо хулосаҳои мантикию илмӣ ҷамъбаст карда шудааст.

Хулосаи умумии қор дар 12 банд мазмуну мундариҷаи бобу фаслҳои диссертатсияро пурра инъикос менамояд.

Рӯйхати адабиёт аз 221 номгӯ иборат буда, аз рӯйи тартиби алифбо бо бахшҳои зерин: 1) асару мақолаҳои илмӣ (ба забони тоҷикӣ ва русӣ); фарҳангномаҳо (ба забони тоҷикӣ ва русӣ) ҷудо карда шудааст.

Мундариҷа ва натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ, ки дар нашрияҳои тақризии тавсияшудаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расидаанд, дар 4 номгӯ ҷой дода шудааст.

Дар замима «Ҷадвали аломатҳои овонависӣ дар шевашиносии тоҷик», рӯйхати ихтисораҳо ва рӯйхати деҳаҳои ихтисоршудаи шеваи ҷанубии забони тоҷикиро ҷой дода шудааст.

Аз мутолиаи қор бармеояд, ки унвонҷӯ мавзӯи мавриди таҳқиқро дар доираи як қори диссертатсионӣ бо таҳлилу баррасӣ ва хулосаҳои илмӣ ба анҷом расонад. Вале дар баробари муваффақиятҳо бархе камбудҳо ба назар расид, ки ба инобат гирифтани онҳо дар беҳтар гардидани сифати диссертатсия мусоидат менамояд:

1. Такрору омехтагӣ дар мавзӯот. Дар диссертатсия нуктаҳои зерин беш аз ҳама такрор шудааст: 1) зарурати иқтибоси калимаҳо (с.44,109); 2)

қолибҳои калима. Масалан, дар саҳифаи 24 диссертант зерфаслоро бо унвони «Қолибҳои мустаъмали калимаҳои арабӣ» оварда, пасон дар саҳифаи 133 фаслоро ба ин мавзӯ бо унвони «Қолибҳои калимаҳои иқтибосии арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ» бахшидааст; 3) манбаи муҳими забони адабӣ будани лаҳҷаҳо (с.34, 108). Инчунин, иқтибос такрор оварда шудааст, чунончи дар с.26 ва 97 аз Н.Маъсумӣ як иқтибос бе тағйир оварда шудааст.

2. Дар фасли «Воҳидҳои фразеологии луғат бо ҷузъи арабӣ дар лаҳҷаҳои ҷануби забони тоҷикӣ» таркибҳои феълии номии «маънӣ надоштан» (с.92), «наъл кардан» (с.93) ва «лаънат кардан» (с.93) чун воҳидҳои фразеологӣ ёд шудаанд, ки чунин нест.

3. Хуб мешуд, ки фасли дувуми боби савуми диссертатсия дар шакли «Бо вандҳои тоҷикӣ ва иқтибосоти арабӣ сохтани калимаҳо» (с.110) таҳрир мешуд, зеро дар ин шакл ба мазмуну мухтавои кор мувофиқат мекард.

4. Дар фасли панҷуми боби сеюм диссертант навишти қолибҳои арабиро бо хатти арабӣ (с.134) додааст, ки мантиқ ва моҳияти овардан ва, умуман, масъалагузори он барои ман номафҳум боқӣ мондааст;

5. Дар саҳифаи 108-и диссертатсия таърифи истилоҳи грамматика ва морфология дода шудааст, ки онро зарурат намешуморем.

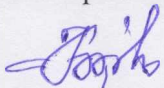
Камбудҳои зикршуда боиси коҳиш ёфтани ҳусни умумии таҳқиқ нагашта, балки ислоҳашон барои боз ҳам баланд гардидани сатҳу сифати илмии диссертатсия мусоидат мекунад.

Автореферати диссертатсия ва мақолаҳои дар маҷаллаҳои тақризшаванди ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашрнамудаи муаллиф мазмуну мундариҷаи диссертатсияро пурра инъикос менамоянд.

Дар маҷмӯъ, диссертатсияи Раҷабов Абубакр Ашурович «Хусусиятҳои овой ва сохторию маъноии калимаҳои иқтибосии арабӣ дар ғӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» кори илмӣ-тадқиқотии

анҷомёфта махсуб гашта, ба талаботи Низомномаи намунавӣ оид ба Шӯрои диссертатсионӣ ва тартиби додани дараҷаҳои илмӣ ва унвони илмӣ (дотсент, профессор), ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.11.2016, таҳти №505 тасдиқ шудааст, пурра ҷавобгӯ буда, муаллифи он барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филология, аз рӯйи ихтисоси 10.02.01. – Забони тоҷикӣ сазовор мебошад.

Муқарризи расмӣ, номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти кафедраи филологияи араби Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон

Исмонов Кароматулло
Бадридинович

Сана: «24» 04. 2021

Суроға: 724025,
Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
E-mail: usmon1982.82@mail.ru.
Тел.: (+992) 98 717 84 00

Имзои Исмонов Кароматулло Бадридиновичро
тасдиқ мекунам.

Сардори раёсати кадрҳо ва корҳои махсуси
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тавқиев Э. Ш.